

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ГЕНЕРАЛ ГЕОРГИ ТОДОРОВ И ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ – МАЙСТОРА ПРЕЗ БАЛКАНСКАТА ВОЙНА (1912 – 1913 г.)

Георги Костов

Балканската война среща две ярки личности: командира на 7-а пехотна Рилска дивизия генерал-майор Георги Тодоров – бесарабски българин – и бъдещия колос в изобразителното ни изкуство Владимир Димитров – Майстора. Срещата и взаимоотношенията им се обуславят от патриотичната мисия на войската в Македония, Родопите, Егейска и Източна Тракия за освобождение и приобщаване на останалите под турско робство сънародници. Изключителната военна атмосфера и грандиозните бойни събития оставят неизличим отпечатък върху съзнанието и творческото кредо на младия художник, радушно приет от генерала в неговия щаб.

Георги Стоянов Тодоров (10 август 1858, Болград, Бесарабия – 16 ноември 1934, София) идва в България като доброволец в Руско-турската война (1877–1878 г.). След като завършва първия випуск на военното училище в София (1879 г.), той постъпва в Генералщабна академия в Санкт Петербург (1882 г.). Но преди да завърши последния курс, се връща поради събитията около Съединението. На 30 август 1885 г. е произведен в чин капитан и през Сръбско-българската война (1885 г.) командва летящ отряд в района между Видин и Кула. На 13 август 1887 г. Георги Тодоров е произведен в чин майор, а на 1 януари 1896 г. в чин полковник. От 1 януари 1910 г. е генерал-майор¹ и началник на 7-ма пехотна Рилска дивизия. (Тя е формирана през 1904 г. с щаб в Дупница и към 1906 г. в състава ѝ влизат: 13-ти, 14-ти, 22-ри и 26-ти пехотен полк, 7-и полски артилерийски полк, 7-а пионерна дружина, 1-ви кавалерийски дивизион, 1-ви конен полк, 7-о дивизионно интендантство. През

септември 1912 г. наброява 37 355 души.) През визираната Балканска освободителна война (5 октомври 1912 – 17 май 1913 г.) ген. Тодоров командва дивизията при настъплението ѝ към Солун и през януари 1913 г. отблъсква турците при Булаир. Брат на известния езиковед проф. Александър Теодоров – Балан, генералът притежава буден ум и благородно сърце. Той назначава Майстора като “военен художник” независимо че по това време няма² такава войскава длъжност. “Военен художник” се въвежда през Първата световна война и официално се регламентира със заповед на Щаба на Действащата армия от 7 май 1916 г.

Владимир Димитров – Майстора (1 февруари 1882, с. Фролош, Дупнишко – 29 септември 1960, София) живее в Кюстендил от седмата си година. През 1903–1910 г. следва живопис в Рисувалното училище в София и има възможност да пътува в чужбина. Запознава се с изкуството на много видни художници, като посещава Русия през пролетта на 1909 г.: Одеса, Киев, Москва и Петербург, а през есента и Венеция. След това – през лятото на 1910 г., е в Италия: Венеция, Флоренция, Рим, Неапол, а през 1912 г. пътува по Париж, Лондон, Брюксел, Берлин, Дрезден и Мюнхен. Балканската война го заварва като учител по краснопис и гимнастика в Търговската гимназия в Свищов. Възторгнат и изкушен от ентузиазма на народа при мобилизацията, обявена на 17 септември 1912 г., слаботелесният, освободен от военна повинност художник, привърженик на толстоистките хуманистични идеи, заминава за Кюстендил и постъпва доброволец-санитар в 13-и пехотен Рилски полк. Но според спомените на художника, споделени с Анастасия Угринова, “... скоро командирът на 7-а Рилска дивизия генерал Г. Тодоров научил за него, взема го към своя щаб и му създава условия за рисуване. Така Майстора изминава целия боен път на дивизията”³.

Как генералът научава за художника, зачислен като санитар в командваната от него дивизия? Един неизвестен досега факт ни дава ключ към въпроса. Според внучката на полковник Стефан Манов – командир на кюстендилския 13-и Рилски полк през Балканската война – Стефана и нейния син Богдан – Каназиреви⁴, още от малък Майстора е заведен от майка си в полка. Зачисляват го като бедно дете в музикантската команда, ушиват му войнишка униформа и той помага на оркестъра, свирейки вероятно на барабан. Зачислен е на храна, а офицерите го подпомагат парично при следването му. Този “син на полка” се отблагодарява през 1905 г. на Стефан Манов, рисувайки го като подполковник⁵. Следователно генерал Тодоров бързо научава за санитаря от офицерите на кюстендилския 13-и полк.

На 9 октомври 1912 г. новозачисленият “военен художник” пристига в щаба на дивизията, разположен на граничния пост “Черната скала”. Тук рисува

турската караулница, според дневника на военния кореспондент Георги Пеев⁶. С тази неизвестна засега творба той не само документира присъствието си в щаба, но поставя началото на своя военен маршрут, неизменно съвпадащ с маршрута на генерал Тодоров.

Необходимо е да се подчертае, че художникът изминава пътищата на Балканската война с щаба на дивизията, а не с кюстендилския 13-ти Рилски полк, както пишат повечето изследвачи⁷. Когато щабът се разделя – на 20 октомври 1912 г., той следва пътя на командващия. Маршрутът му е интересен и изисква отделна публикация, затова тук ще споменем само цикъла рисунки от Царево село, който коригира и допълва становището на проф. Димитър Аврамов в капиталната му книга за Майстора⁸.

В Царево село художникът е оставен спокойно да рисува военновременния бит на разположените там части. Рисунките му с туш са чаровни видения на съзерцателната му душевност. Очевидно войната за Майстора има в началото си романтични измерения, свързани с възрожденската общонародна мечта за крушение на вековния потисник и приобщаване към целокупното отечество на страдалците-българи откъд.

Не липсват и трудности – сраженията подават суровото си лице и съобщават за мъки, ужаси и страдания. Образно описание на тази атмосфера намираме в дневника на Георги Пеев, съхранил аромата и особения привкус на първите военни дни. “На сутринта, 10 октомври, от бивака бяха се вдигнали и обозните кола [...]. Военният живописец [Владимир Димитров] бързаше да довърши своята картина с печалните мотиви, които трябваше да нанесе, защото между турската караулница и върха Острец далеко се виждаше пушекът от опожарените села Вирче и Тработовище. Пороен дъжд заваля и ние тръгнахме да вървим по непроходима кал, за да пренесем щаба на дивизията от Черната скала в Царево село. През целия този път слушахме канонадата при Кочанския бой”⁹.

В същото време генералът е на предната линия. Лично ръководи решителното сражение на дивизията, завързало се на десния фланг при Кочани с превъзхождащи турски части. Още тук той слива устрема и жаждата на израслия в Бесарабия българин към прародината-майка с опита и характера на професионалния военен. Нека отново погледнем изворите: “Дивизионният генерал – [майор Георги] Тодоров отрано разбра положението към Кочани и сутринта на 10 октомври той се отдели от щаба [на дивизията] и замина за бойната линия. Разпорежданията за усиляване на войските ни за отпор бяха дадени [...]. Но и турците получаваха силни подкрепления. Всички войски, заедно с две скорострелни батареи, находящи се в Щип, заедно с пашата, дойдоха да се концентрират около Кочани [...] На 11 октомври сутринта отново

се захвана боят, тоя път решително и отчаяно [...]. Нашите храбри войници летяха напред, движеха се с устрем и явно отиваха на смърт. Те бяха смело насърчавани от генерал [Г.] Тодоров, придружен от подполковник [Илия] Атанасов¹⁰, които се движеха в първата бойна линия, обсипвани наоколо с шрапнели. Град от множество куршуми и безбройни гранати ту кръстосваха боевия [пехотен] огън, ту издигаха облаци земя от шрапнелни удари, като очертаваха картината на жесток бой и даваха илюзията за ада [...]. Втората дружина от 26-и Пернишки полк, командувана от подполковник [Илия] Атанасов, заобиколи неприятеля и го удари в тил. Тогава турците почнаха да отстъпват [...] бяха го ударили на бягство”¹¹.

Грижите на генерала и неговия щаб за художника не престават през всички възлови моменти на войната. Когато военните условия изискват генерал Тодоров лично да поеме лявата колона на дивизията, действаща по долината на Струма към Солун, Майстора също е прехвърлен на новото направление. “В Бараково ми дадох на разположение едно конче, от което, докато се науча да яздя, падах няколко пъти. С него аз се придвижвах след обозите”¹². Тези спомени на художника, записани от полковник Димитър Вълканов и публикувани от проф. Димитър Аврамов¹³, красноречиво говорят за обезпечаването на творческите му задачи и път, свързани вече с динамиката на настъплението. “Преминахме в настъпление Горна Джумая, Кресна, Демир Хисар. Тук турците бяха разрушили моста на Струма, нашите части построиха дървен [понтонен мост при Кресна – бел. моя, Г. К.] и продължихме похода към Солун”¹⁴.

Докато обаче Майстора следва обозите, запечатвайки по пътя си опустошителните картини на войната, генералът отново е на първата позиция. Военният кореспондент Георги Пеев прецизно записва: “На 16 октомври г-н генерал – [майор Г.] Тодоров рано замина за [Горна] Джумая и от там да продължи за Кресненския проход [превзет при второто решително сражение на дивизията след Кочанското на 14 октомври 1912 г. – бел. моя, Г. К.]. Той трябваше да посрещне Н[егово] Ц[арско] В[исочество] престолонаследника княз Борис и княз Кирил¹⁵, които с третата бригада да вземат направление към Солун. Щабът на дивизията обаче оснава в Царево село [...]. На 19 октомври се получи нова [...] задача на 7-а Рилска дивизия – трябваше веднага да тръгне за Солун. На 20 октомври заранта ние се приготвихме за път... Бяхме предупредени, че отсега пътуването ще бъде най-усилено [...]. Щабът бе разделен на две групи: в първата група влизаха щабните офицери, двамата професори [Атанас Иширков и Йордан Иванов – цензори към щаба – бел. моя, Г. К.] и аз, а във втората – интендантите офицери, касиерът и счетоводителят на дружината и финансовият инспектор. На първата група

предстоеше път заедно с 1-ва и 2-ра бригада, а втората група се отправи за [Горна] Джумая и от там – да достигне 3-та бригада.”¹⁶ Към втората група е и Владимир Димитров-Майстора.

По пътя си художникът среща ужасните проявления на войната. Те отрезвяват порива му, разголват същността и античуждеността на безмилостната, отнемаща живота стихия. “На едно място – си спомня той – се натъкнахме на преоблечени в българска униформа турци, които стреляха в тила ни. Но те бяха заловени и избити. Вързах кончето за някакви трънаци и седнах да рисувам избитите турци. Тъй като няха вода, рисувах с бяла боя и плюнка. Косите ми настръхваха, като ги гледах. Имаше изгорели трупове – виждаха се само костите им. Страшна картина! Имаше и други страшни картини: тръгнаха бежанци в дъжд и кал – връщат се в запустелите си или разрушени домове...”¹⁷. Философията на хуманиста-толстоист, вродената му кротост и демократизъм изявяват категорична непоносимост към насилието. Неслучайно той отново се връща към тази тема след войните, за да я заклеми в превъзходните си обобщаващи композиции с туш. Правени по конкретни спомени и натурни скици от Балканската война, тези рисунки носят наслоенията от приживяванията и голямото му разочарование от последвалата катастрофа за българската нация.

Генералът влиза тържествено в Солун с щаба на дивизията и представителни части на 29 октомври. По главната улица, разположена край самия пристанищен бряг, населението ентусиазирано посреща с ура и цветя освободителите, музиката свири, а руският военен параход “Олег” величествено салютира с 21 топовни гърмежа¹⁸.

Войската е разквартирувана за заслужена почивка. Кюстендилският 13-и Рилски полк е в чифлика Седес и неговите околности, на около 15 км източно от Солун¹⁹. Майстора обаче е оставен да съзерцава и рисува красотата на “беломорския бисер”. “В Солун стояхме цял месец. Там рисувах всичко, попаднало пред погледа ми: пристанището, обозите, пленници, войници, Бялото море...”²⁰.

Седма Рилска дивизия е прехвърлена на Булаирския фронт, след като изпълнява мисията си по Солунското направление и успява да откъдне. В състава на новосформираната IV армия, тя прегражда пътя на Галиполската армия на противника, опитващ се да внесе прелом чрез настъпление откъм Булаир. Генерал Георги Тодоров се придвижва с щаба по железницата до Дедеагач, 13-и Рилски полк – по море, а Майстора с кончето си следва обозите по суша. Така той отново може да рисува, създавайки своеобразния си образен пътепис.

В околийския център гр. Кешан – Източна Тракия, където на 20 декември 1912 г. се установява щабът на дивизията, Майстора рисува продължително време. Месец преди това – на 20 ноември – е подписано примирие, което продължава до 21 януари 1913 г., затова художникът отива до Лозенград за материали – кортони, туш и бой²¹. Очевидна е близостта му с генерала, благодарение на което папката се пълни с все повече рисунки – документи на епохата, но и естетически откровения на голямото му дарование.

След младотурския преврат от 10 януари 1913 г. надеждите за траен мир са проиграни. В отговор на войнстващия реваншизъм на новите политически сили в Турция 7-а Рилска дивизия поема към Галиполския полуостров, за да запуши теснината срещу Булаир. Преходът е изключително труден. В сняг и студ войниците, сред които е Майстора, минават планинския масив Курудаг и разлятата придошла река Кавак. Художникът е с трета бригада на дивизията, мъжествено понася трудностите и при всяка възможност рисува. На 23 януари 1913 г. той е с генерала при каменния мост на пълноводната Кавак²². От зорките им очи не убягва преминаването и заемането на позициите при селата Кавак и Ексемил. Всеки изпълнява своята задача, ясно мотивирана от високопатриотичния дълг към отечеството. На самата Булаирска позиция отново му е осигурена възможност да разгледа и запечата характерните особености на местността: нашите батареи, турски броненосец по Мраморно море, отдясно – крайбрежието на Бяло море.

През страшния 26 януари 1913 г. противникът използва гъстата мъгла и “бясно” се стоварва върху Рилската дивизия. В непрогледната утрин висшите началници трудно се ориентират, но безстрашното войнство от окопите, водено от преките си командири, посреща с железни гърди напора. Постепенно мъглата се разсейва, за да открие тържеството на една грандиозна победа. Майстора си спомня: “Аз бях на командното място до могилата и можех да наблюдавам добре сражението. Нашето дясно крило отстъпваше... Вързах кончето в трънаците и започнах да рисувам. В мъглата се появи една наша дружина, която се движеше в походна колона. Турците откриха ураганен огън. Всичко се изпокри. Останах сам, престаших се, взех кончето и кожата и с един офицер се измъкнахме встрани, зад шубраците. Там обаче изтървах кончето, което, подплашено от канонадата, избяга. Тук стана голямо сражение. Нашата пехотна дружина връхлетя върху настъпващите турци. Започна бой на нож – гърди срещу гърди... нашите успяха да ги разбият – плениха и знамето им... Полето бе осеяно с трупове... Вечерта казвам на генерала, че съм кандидат за орден “Страх”, а той се смее...”²³.

През февруари се развива снежна буря и Майстора се връща в Кешан заедно с измръзналите войници. След това щабът се премества в Сароския залив (Бяло море), където художникът рисува много през мирните и топли пролетни дни; Одрин пада на 13 март 1913 г., с което по същество войната приключва.

По това време официалният фотокореспондент Димитър Карастоянов запечатва съблимен момент: изправеният пред палатката си генерал позира на Майстора за портрет в цял ръст. Представена е важна среща – военачалникът, с лятна парадна униформа и ордени на гърди, е хванал дръжката на сабята и стои чинно, а художникът размесва боите на палитрата, за да положи завършващите мазки. Камерният по формат портрет, разположен на триножника и работен вероятно с маслени бои, мълчаливо свидетелства за топлите човешки взаимоотношения между двете извисени личности. Героят от Кочани, Рупел, Демир Хисар и Булаир генерал-майор Георги Тодоров води мисловен и съкровен диалог с необикновения си подчинен – 30-годишния даровит творец. Художникът от своя страна вдъхновено работи, влагайки в картината своя благодарствен жест. Бойните действия са приключили в полза на българите, поради което оригиналната сцена на портретуването внушава стойностите на една достойна рекапитулация. Жалко, че по време на Междусъюзническата война, в отстъплението при село Злетово – Северна Македония, портретът заедно с други материали е изоставен от Майстора, тъй като той не може да ги носи без коня си²⁴.

На 1 април 1913 г. се подписва второто примирие. Мудните преговори в Лондон за сключването на мирен договор (17. V. 1913 г.) дават възможност Майстора да пътува до Чаталджа, Силиврия и Одрин. Рисунките му оттам обогатяват серията “Балканска война” с нови сюжети и естетически внушения.

Наистина през този свещен за народа освободителен поход Майстора създава впечатляващо батално творчество. Произведенията му стоят в златния художествен фонд на нацията, заемат съществено място през ранния му период, съдействат за гражданското му мирогледно и творческо оформяне.

Но безусловно е, че зад всички тези завоевания стои личността на генерал-майор Георги Тодоров, неговата топлина и грижи. Без съмнение Майстора ясно е осъзнавал и ценял подкрепата му, както и неговите приноси на пълководец с високоблагороден дух.

Днес името на генерала се свързва с едно географско място в Югозападна България, недалеч от гръцката граница. Последното отклонение на жп линията София – Кулата за Петрич е жп гара Генерал Тодоров – факт, недвусмислено говорещ за народното признание. Очевидно е обаче, че приносите на генерала трябва да се свързват и с българската култура. Защото

през този период името му неотделимо стои до името на Майстора. Като опознаваме взаимоотношенията им през Балканската война, не само изпълняваме дълга си към двамата, но одухотворяваме и извисяваме себе си чрез нашето съпричастие към непреходните им дела.

БЕЛЕЖКИ

¹ На 2 август 1915 г. генерал-майор Георги Тодоров е повишен в чин генерал-лейтенант, а на 15 август 1917 г. – генерал от пехотата.

² Единствено Ярослав Вешин (1860 – 1915 г.) е щатен художник към Генералния щаб от 1904 г. Той има чин полковник, което му позволява през Балканската война да пътува и рисува свободно на фронта.

³ Угринова, А. Балканската война в творбите на художниците, участвували в нея (из фондовете на НВИМ). – Известия на националния военноисторически музей. Т. П. ВИ, С., 1976, с. 63.

⁴ Из ползвам случая да изразя благодарност към сем. Каназиреви от София за ценните сведения и факти.

⁵ “Портрет на подполковник Стефан Манов”, 1905 г., м. б., пл., 91x71 см. Собственост на сем. Каназиреви.

⁶ Пеев, Г. Т. С щаба на 7-а пехотна Рилска дивизия от Кюстендил до Солун. – В: Сб. Македония 1912 – 1913. Дневници и спомени. Съставител Момчил Петров Йонов, НЦВИ, Изд. на МО “Св. Георги Победоносец”, С., 1995, с. 19.

⁷ Василиев, А. Спомени и размисли. – В: Василиев, А., В. Стоилов, Г. Ст. Димитров, А. Н. Ангелов, В. Ангелова. Владимир Димитров - Майстора. Разговори, писма, спомени. БХ, С., 1972, с. 12; Колев, Б., Й. Коцева. Владимир Димитров - Майстора. БХ, С., 1974, с. 22; Струмски, В. Владимир Димитров – Майстора, НМ, С., 1980. с. 39; Алексов, В. С Майстора в рая. ОФ, С., 1989, с.9.

⁸ Аврамов, Д. Майстора и неговото време. БХ, С., 1989, 60 – 62.

⁹ Пеев, Д. Цит съч.

¹⁰ Подполковник Илия Атанасов е командир на 2-ра дружина от 26-и пех. Пернишки полк. Сражава се на дясното крило на 7-а пех. Рилска дивизия, в състава на 1-а бригада.

¹¹ Пеев, Д. Цит съч., с. 21.

¹² Аврамов, Д. Цит съч., с. 60.

¹³ Цит съч.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Престолонаследникът – капитан Борис княз Търновски и брат му – поручик Кирил княз Преславски, са включени като офицери в щаба на 7-а пех. Рилска дивизия като офицери за поръчки. С тях като непосредствен военен съветник е опитният генерал Рачо Петров.

¹⁶ Пеев, Г. Т. Цит съч., 24 – 25.

¹⁷ Аврамов, Д. Цит съч.

¹⁸ Пеев, Г. Т. Цит съч., с. 43.

¹⁹ Вж. Историята на Рилци. 13 пехотен Рилски полк във войните за обединение на българския народ 1912 – 1913 г. и 1915 – 1918г. Кюстендил, 1931, с. 56, 58; Войната между България и Турция. 1912– 1913 год. Т. VII. Действията на Тракийския операционен театър от първото примирие до края на войната. С., 1933, с. 63.

²⁰ Аврамов, Д. Цит съч.

²¹ Пак там, с. 61.

²² Войната... Т. VII, 212 – 213.

²³ Аврамов, Д. Цит съч.

²⁴ Пак там.